

БЯЗДОМНАСЦЬ ЯК СУБКАНЦЭПТ БЕЛАРУСКАГА ПАНЯЦЦЯ ДОМ

Пра паняцце “культурны канцэпт”⁸ у польскай этналінгвістыцы апошнім часам гаворыцца і пішацца шмат, галоўным чынам у працах, прысвечаных аксіялагічным паняццям [напр. 13, 17, 18].

Няма сумненняў, што слова *бяздомнасць* не называе ніякай каштоўнасці, але, напэўна, дапамагае зразумець, што з’яўляецца сутнасцю ДОМУ, у якім сканцэнтраваны асноўныя жыццёвыя каштоўнасці – шчасце, дастатак, адзінства сям’і і ўсяго роду [параўн. 25]. У сувязі з гэтым, БЯЗДОМНАСЦЬ разглядаецца мной як субканцэпт, як дапаможны элемент разумення паняцця ДОМ. У публікацыі выкарыстоўваецца метадалагічны падыход, вядомы пад назвай кагнітыўная дэфініцыя [параўн. тэарэтычныя працы 1–4, 7, 14–15], які ўяўляе сабой аналіз трох тыпаў дадзеных: слоўнікавых, вынікаў анкетавання і фрагментаў тэкстаў, прыменены, між іншым, у манаграфіі “Паняцце ДОМ у сучаснай беларускай мове” [23].

Ці слова *бяздомнасць* абазначае толькі ‘адсутнасць дома’? Ці адсутнасць дома раўназначна адсутнасці жылля наогул? Што замяняе чалавеку жыллё, сям’ю, і ці можна іх наогул чым-небудзь замяніць? Ці *бяздомнасць* датычыць толькі чалавека?

Лексікаграфічныя крыніцы

Значэнне слова *бяздомнасць* паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (далей – ТСБМ) – гэта ‘стан *бяздомнага*; *беспрытульнасць*’ [33, т. 1, с. 438]. Побач падаецца сінонім *бяздомніцтва* ‘тое, што і *бяздомнасць*’ [33, т. 1, с. 438]. Нейтральная назва суб’екта з тым жа каранем *бяздомны* – субстантываваны прыметнік – абазначае ‘які не мае жылля; *беспрытульны*’, ілюструецца прыкладам: *Кім толькі не быў, якіх толькі прафесій не паспытаў Мікола за сваё *бяздомнае*, *вандроўнае жыццё**. Машара [33, т. 1, с. 438]. Прычым, *бяздомнымі* могуць быць і жывёлы, паран.: Пра жывёл – валачашчы: *Бяздомны кот* [33, т. 1, с. 438].

Пяцітомны ТСБМ падае і словы стылістычна афарбаваныя словы, з паметай *разм.*: *бяздомак*, *бяздомнік*, *бяздомніца*, *бяздомніцаць*. Назоўнік *бяздомак* суправаджаецца наступнай дэфініцыяй ‘той, хто не мае свайго

⁸ Тэрмін “канцэпт” мае значэнне ‘паняцце, якое характарызуецца ацэначнасцю і гістарычна складзенымі моўна-культурнымі канатацыямі’, як эквівалент “стэрэатыпа”, што звычайна выкарыстоўваецца ў працах люблінскіх этналінгвістаў. Больш на тэму тэрміналогіі, якім карыстаюцца ў люблінскім асяродку [гл. 9 і 6].

жылля і сям’і; беспрытульны чалавек, валацуга’. Ілюструюць гэтае значэнне прыклады: [*Каліта:*] – *Усе маюць свае хаты, адзін старшыня, як бяздомак, жыве на чужой кватэры. Паслядовіч. Не адразу некрашоўцы пазналі бяздомка Амелю. Лобан* [33, т. 1, с. 437–438]. Слова бяздомнік ‘бяздомны чалавек’ мае наступны ілюстрацыйны матэрыял: [*Ліда*] *яшчэ толькі-толькі рапускаецца ў прыгожую кветку, з мілага нявіннага падлетка перараджаецца ў маладую дзяўчыну, якая потым на яго* [*Лабановіча*], *бяздомніка, можа, і глядзець не захоча. Колас. Крыху пазней яны* [*беларусы*] *належным чынам усвядомілі, што ж адбылося там, за Бугам. Яны – бяздомнікі і пасынкі ў чужой дзяржаве – зноў увайшлі ў сваю вялікую сям’ю, зноў далучыліся да Савецкай Радзімы...* Брыль [33, т. 1, с. 438]⁹ *Бяздомніца* ‘форма жаночага роду да бяздомнік’ [33, т. 1, с. 438]. Слоўнік падае таксама і дзеяслоў *бяздомнічаць* у двух паралельных значэннях ‘бядзяцца, не маючы свайго жылля, сям’і’ і ‘рэдка бываць дома, з сям’ёй’, ілюструючы толькі другое значэнне: – *Рыта, ты да мяне несправядлівая, – прэрэчыць Барыс. – Хто-хто, а ты не можаш паскардзіцца, што я бяздомнічаю.* Скрыган [33, т. 1, с. 438].

Знойдзем у слоўніку і загалоўнае слова *бяххатнік* ‘той, хто не мае хаты’, слова характарызуе памета *разм.:* *У Скіп’ёўскім Пераброддзі аселі і забудаваліся пасля восені дзевяцьсот семнаццаціга года тутэйшыя беззямельцы і бяххатнікі.* Чорны [33, т. 1, с. 445].

Пяцітомны ТСБМ падае ў значэнні ‘бяздомны, незаняты працай чалавек’ і назву *бядзяга* (другое значэнне), напр.: *Жаласць да самога сябе агарнула Пракопа. Хто ён цяпер? Бядзяга, жабрак, бяздомнік!* Колас. / *пра жывёл, напр.: Вунь – галаву падняў, глядзіць: вазьмі! Бядзяга-конь! Няма куды падзецца.* Бялёвіч. *Зімою воўк есць усё, што трапіць яму на зуб. Выбіраць галоднаму бядзягу не прыходзіцца.* В. Вольскі. // ‘пра чалавека, які ўвесь час вандруе, мяняе месца жыхарства’ [33, т. 1, с. 324–325]. У слоўніку ёсць і іншыя аднакарэнныя словы: *бядзяжніцкі* ‘які мае адносіны да бядзягі, бядзяжніцтва; такі, як у бядзягі’, напр.: *бядзяжніцкае жыццё, бядзяжніцкая натура, бядзяжніцтва* ‘характар жыцця бядзягі’; бядзяжны ‘які мае адносіны да бядзягі’, напр.: *Сюды, у Тураў, у яго прадмесці, ... збіраўся бядзяжны люд з усяго Палесся.* Крывіцкі / у пераносным ужыванні: *Ні вецер бядзяжны не зможа, не скрышыць навала ніколі.* Дубоўка [33, т. 1, с. 325].

У значэнні ‘бяздомны чалавек’, які не мае пэўнага прыстанішча і заняткаў; бядзяга’ тлумачальны слоўнік фіксуе таксама лексемы *валацуга*, *валацужнік* ‘тс’, *валацужніцтва* ‘стан, спосаб жыцця валацугі’, *валацужнічаць* ‘быць валацугам (-ай), не мець пастаяннага месца жыхарства // (пагардлівае) часта мяняць працу і месца жыхарства; бядзяцца’, *валацужны* ‘уласцівы валацугу (-зе); звязаны з валацужніцтвам; бядзяжны’, *валачашчы* ‘які пастаянна пераходзіць з месца на месца, не маючы пэўнага прытулку’,

⁹ Аўтар не лічыць патрэбным у межах дадзенага тэксту каментаваш апошняю цытату і выказваць свае меркаванні на тэму яе зместу, паколькі гэта не належыць да мэты публікацыі.

валачыцца – у другім значэнні – ‘вандраваць блукаць бадзяцца’. Усе словы з паметай *разм.* [33, т. 1, с. 456].

На ўвагу заслугоўвае слова *бомж*, якое прыйшло ў беларускую мову з рускай, параўн. рус. *бомж*, скарачэнне ад словазлучэння *без определенного места жительства*. Аўтары “Слоўніка новых слоў беларускай мовы” [34] Вікторыя Уласевіч і Наталля Даўгулевіч тлумачаць сэнс слова як ‘той, хто не мае пастаяннага месца жыхарства, прапіскі, пэўных заняткаў; бяздомны; бадзяга’, ілюструючы наступнымі цытатамі: *Сапраўды, а адкуль з’яўляюцца бомжы? Як сказаў Мікалай Вяркееў, дырэктар мінскага Дома начнога знаходжання асоб без пэўнага месца жыхарства, большасць бяздомных – гэта людзі, якія выйшлі з месцаў пазбаўлення волі і, відавочна, не змаглі адаптавацца ў жыцці “на волі”*. Чырвоная змена. 2002. 31 ліпеня. *Нью-Йорскія бомжы падарылі на Каляды 5 тысяч долараў паліцэйскаму, якога звольнілі з працы з-за таго, што ён адмовіўся арыштаваць аднаго з іх*. Звязда. 2003. 9 студзеня [33, с. 80]. Аўтары падаюць слова з паметай *разм.* З той жа паметай падаецца лексема ў “Слоўніку цяжкасцей беларускай мовы” [19, с. 71]. Як нейтральнае слова выступае яно ў аднатомным “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (далей – ТСБЛМ) з наступнай дэфініцыяй: ‘чалавек без пэўнага месца жыхарства і працы (скарачэнне)’ [32, с. 91]. Слова адсутнічае ў пяцітомным ТСБМ [34, т. 1] і ў трохтомным “Руска-беларускім слоўніку” [30, т. 1], затое фіксуе яго “Беларуска-рускі слоўнік”, таксама з паметай *разм.* [20, т. 1, с. 406].

У аднатомным ТСБЛМ прысутнічаюць назвы: *бяздомак*, з паметай *разм.*, ‘той, хто не мае свайго жылля і сям’і’, *бяздомнік*, з той жа паметай, ‘чалавек, які не мае дома, прытулку’, *бяздомніца* (ж. р.), нейтральныя: субстантываваны прыметнік *бяздомны* ‘які не мае жылля, прытулку’ і назоўнік *бяздомнасць* у тым жа слоўнікавым артыкуле. Ілюстрацыйны матэрыял пададзены толькі да слова *бяздомнік*: *так і жыў бяздомнікам* [32, с. 100], які, на жаль няшмат тлумачыць. Назоўнік *бяхатнік* у слоўніку адсутнічае.

Слоўнік сінонімаў Сяргея Шведава, як падкрэслівае сам аўтар – прыкладны слоўнік [35, с. 3], дае падставы меркаваць, што назоўнікі *бяздомнік* і *бяхатнік* – гэта словы-сінонімы, параўн. *бяздомак* суправаджаецца сінанімічным ланцужком: *бяздомнік, бяздомны, бомж*, а таксама *бежанец, уцякач, ізгой* з паметай *царк.*, у сваю чаргу *бяхатнік* – *бяздомак, бяздомнік, бадзяга, шантрапа, бомж, туляга, шатун*, а таксама *бежанец, уцякач, ізгой* з паметай *царк.* Першае загаловачнае слова ілюструецца спалучэннем *сіры бяздомак*, а другое – *бяхатнік-пагарэлец*. У слоўніку знойдзем і назоўнік *бяздомнасць* з сінонімамі: *беспрытульнасць, бяздомніцтва, сіроцтва* і кароткай ілюстрацыяй: *бяздомнасць насельніцтва* [35, с. 86–87].

Вельмі багаты пласт эмацыянальна-экспрэсіўнай і ацэначнай лексікі знаходзіцца ў беларускіх гаворках, таму варта звярнуцца да тэматычнага слоўніка “Чалавек” [24], які фіксуе: *бадзяга* ‘бяздомны, без пэўнага занятку’

(бадзяга, бадзека, блудзяшчы, блукуняка, валачуга, валакіта, валачага, валачай, хадзяка, захадыяка, заход, пахаджалы ‘бедны вандроўнік’, плаўдыр¹⁰ ‘вечны бадзяга’, скітнік ‘бадзяга-бядняк’, туляка [24, с. 132]. У сэнсе ‘чалавек, у якога не было сваёй хаты, бяздомны’ – бяздомны, бяхатны, бяхатнік, бесхацінец, беспрыглядны, беспрытульны, бяздворны, бяскутны [24, с. 134]. У значэнні ‘чалавек, які не мае сваёй зямлі, сваёй гаспадаркі’ выкарыстоўваюцца наступныя лексемы: бабыль,¹¹ бабылька, батрак,¹² бяспольны, бясполны, гайдак,¹³ гайдай,¹⁴ кутнік,¹⁵ кутніца [24, с. 134]. Большасць прыведзеных слоў маюць празрыстую матывацыю ‘без дома’, ‘без хаты’, ‘без двара’, ‘без прытулку’, ‘без прыгляду’, ‘без поля’, ‘без кута’ [параўн. 23, с. 37] або ўтвораны ад дзеясловаў, якія называюць рух (падарожжа, вандроўка): хадзіць, бадзяцца, блудзіць, скітацца, валачыцца, туляцца ‘блукаць, хадзіць без пэўнай мэты; бадзяцца’ [32, с. 667].

Слоўнікі як літаратурнай беларускай мовы, так і яе гаворак, ілюструюць лексічнае багацце мовы, даюць магчымасць акрэсліць з’яву разнастайна, залежна ад стылістычнай афарбоўкі тэксту.

Лексікаграфічныя працы зафіксавалі таксама метафарычнае ўжыванне слова бяздомны. Эпітэт бяздомны (беспрытульны), вандроўны (а нават блудны) з’яўляецца вобразнай характарыстыкай ветру, параўн.: *За акном скуголіў мокры беспрытульны вецер* (В. Хомчанка) [21, с. 63, 65], восені (з паметай аўтарскае), параўн.: *Нашаптала мне словы падману Дажджавава бяздомная восень* (А. Звонак) [21, с. 80–81], жыцця, напр.: *Нельга не дзівіцца, колькі паспеў зрабіць ён [Язэп Драздовіч] у сваім беспрытульным, бяздомным жыцці-вандраванні* (А. Ліс) [21, с. 177–178], месяца, напр.: *Часамі месяц, бяздомны бадзяга, Забярэцца на стрэзкі дзіравых хмар* (М. Танк) [21, с. 256, 270], поля, напр.: *Стаў відзець скрозь лазінкі млын у беспрытульным полі* (Я. Скрыган) [21, с. 335–336], птушкі, напр.: *Бяздомнымі птушкамі кружыць лістота...* (М. Танк) [21, с. 352–353], святла, напр.: *Асенні лес, асенні лес, Густых рабін бяздомнае святло* (А. Пысін) [21, с. 398–399], славы, напр.: *Трэба славу бяздомную, Якую не купіш у краме, Замацаваць за вядомымі, Каб маладыя не ўкралі* (П. Макаль) [21, с. 405–406], сну, напр.: *Сплывала хмара*

¹⁰ Слова *плаўдыр* лічыцца балтызмам. Параўн.: літ. *plavūnas* ‘бадзяга’ < *plavinėti* ‘бадзяцца, цягацца, красці’. Суфікс *-дыр*, як у *бабздыр*, *пупздыр* [36, т. 9, с. 177].

¹¹ Паходжанне слова няяснае. Укр *бобиль*, рус. *бобыль*, у рускай мове звязваецца са шведскім *boaböle* (*boabyle*) ‘селянін-арандатар’, з літоўскім *bumbilas* ‘батрак, лодар’ [параўн. 36, т. 2, с. 258–259].

¹² Назва запазычаная з рускай мовы. Паходжанне рускага слова няяснае. Магчыма, з татарскага *batrak*, іншая версія – суфіксальнае ўтварэнне ад рускага *батырь* ‘падрадчык’ (з цюркск.) [36, т. 2].

¹³ З укр. *гайдак* ‘спрытны’, верагодна, звязана з тур. *hay* ‘вольна, лёгка’, *haydi haydi* ‘тс’ [37, т. 1, с. 452–453].

¹⁴ З укр. *гайдай* ‘аўчар, валачуга, пастух’, верагодна, запазычанне з румынскай мовы *haidău* ‘пастух валоў, кароў’ [37, т. 1, с. 452].

¹⁵ ‘Жыве пры чужой сям’і, займае кут’ [23, с. 138]. “Кут – жылло не ў сваёй хаце, “сядзець кутам” – значыць кватараваць. Кутнік – кватарант” (Рыгор Барадулін, *Кут, Слоўнік Свабоды*, “Arche” 2007, электронны рэсурс: archive.svboda.org/slova/kut.html). Фразеалагізм *сядзець на куце* ‘жыць у чужой хаце, не мець сваёй хаты’ фіксуе “Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” [27, т. 2, с. 590]. У дадзенай фразеалагічнай адзінцы выкарыстоўваецца другаснае значэнне слова *кут* ‘жыллё, частка жылля’. Мікалай Даніловіч лічыць, што фразеалагізм быў вядомы ўжо ў XVI ст. і захаваўся да сёння, аднак з’яўляецца тэрытарыяльна абмежаваным [22, с. 136].

беспрытульных сноў (Р. Барадулін) [21, с. 431–432], *хмары*, напр.: *Па небе бяздомныя хмары плывуць, У кожнай свая пуцявіна* (П. Пруднікаў) [21, с. 509–510]. Сюды ж можна было б аднесці таксама і азначэнні *блудны*: *Аганёк на полі блудны вандраваў* (Л. Геніюш) [21, с. 20–21], *Мы гонімся часта за мараю блуднай, Якая ў нас ічасцем завецца* (Я. Купала) [21, с. 259, 261], *бадзяга-ліст: Цішыня, цішыня, Толькі шолах бадзягі-ліста* (А. Звонак) [21, с. 250], *вандроўны, вандроўніца-хмарка, вецер-вандроўнік*, напр.: *Спачатку жылі вандроўным жыццём, бо сталую работу цяжка было знайсці* (А. Чарнышэвіч) [21, с. 177–178], *Спеў слухаюць рыбы і мора, Вандроўныя хмары ўдалі* (М. Танк) [21, с. 506–507], *Вандроўніцы-хмары, Нябёсаў укарасы! Зрадніўся я з вамі Ў далёкія часы* (Я. Колас) [21, с. 510], *Ветры-вандроўнікі Аж праз вокны нясуць халады* (П. Броўка) [21, с. 66–67], *валацуга-вецер: Парасчынены дзверы Для валацуг-вятроў* (Н. Гілевіч) [21, с. 66].

Прыведзеныя вышэй метафары паказваюць сувязь прадметаў і з’яў рэчаіснасці, у асноўным, адлюстроўваюць устойлівыя ўяўленні пра дом як абмежаванае сталае месца, якое мае свайго гаспадара, супрацьпастаўленае зменам месцазнаходжання, вандроўцы (падарожжам), адсутнасці ўладальніка [параўн. 23].

Падобным чынам акрэсліваецца ў беларускай мове і ‘адсутнасць жылля’ праз выкарыстанне слова *вуліца* (апазіцыя да *дом*) як кампанента ўстойлівых фразеалагічных адзінак, параўн. фразеалагізмы: *на вуліцы апынуцца, аказацца, быць* ‘1. без жылля, 2. без работы і сродкаў існавання’, з *вуліцы* ‘выпадковы, зусім невядомы’ [26, т. 1, с. 222], *выкідваць на вуліцу* ‘1. пазбаўляць жылля, 2. звальняць з работы, пазбаўляць сродкаў існавання’ [26, т. 1, с. 241].

Паняцце БЯЗДОМНАСЦІ, паводле лексікаграфічных крыніц, уключае [суб’екта (хто?: *чалавек, жывёла*)] і [рух: *ходзіць, бадзяецца, валачэцца* і г.д.] або [прычыну руху – адсутнасць сталага месца пражывання: *дома, хаты, кута* і г.д.].

Анкетны пункт гледжання моладзі

Трэба зазначыць, што аўтарам зроблена ўсяго толькі спроба вызначэння магчымых рысаў з’явы *бяздомнасці* ва ўяўленнях студэнцкай моладзі. Анкета была праведзена ў групе з дзесяці студэнтак-філолагаў БДУ ў верасні 2016 г. Анкетнае даследаванне не адпавядае прынятай у люблінскім этналінгвістычным асяродку колькасці рэспандэнтаў, размеркаванню мужчын і жанчын, а таксама выбару, акрамя гуманітарных, тэхнічных спецыяльнасцяў [5, с. 279–308; параўн. таксама 23, с. 51–78]. Іншыя прынцыпы эмпірычнага падыходу люблінскіх этналінгвістаў захаваны. Асноўнае пытанне анкетны гучыць: *У чым сутнасць сапраўднай бяздомнасці?* Акрамя таго, былі зададзены наступныя пытанні: *Хто можа стаць бяздомным? Прычыны бяздомнасці? Рысы бяздомнага? Ці ёсць бяздомныя ў маёй краіне? Якое стаўленне да бяздомных у Беларусі?* Два сказы патрабавалі працягу: *У бяздомнага ёсць..., Бяздомны, але...*

Паводле адказаў маладых людзей, асноўнай рысай бяздомнасці з'яўляецца адсутнасць (страта) жылля (10 адказаў). Аказіянальна выступілі іншыя характарыстыкі з'явы: адсутнасць маёмасці (1), страта сям'і (1), страта месца нараджэння (1), адсутнасць сталага месца начлегу (1), адсутнасць месца, дзе спакойна (1), адсутнасць абавязкаў перад дзяржавай (1), страта Радзімы (2), адсутнасць жадання нешта мяняць у сваім жыцці (1). Студэнты лічаць, што, калі чалавек мае дом, але не адчувае сябе там утульна і добра, г. зн. як дома, ён не з'яўляецца па-сапраўднаму бяздомным.

Большасць характарыстык з'яўляюцца негатыўнымі. Студэнты падкрэсліваюць, што бяздомныя – гэта перш за ўсё людзі (толькі дзве асобы зазначылі, што з'ява датычыць і жывёл), яны няшчасныя, самотныя, недагледжаныя, брудныя, стомленыя, з песімістычным стаўленнем да жыцця і будучыні, без дакументаў, без падтрымкі і дапамогі, без стабільнасці, без матэрыяльных каштоўнасцяў, прыгнечаныя, могуць мець праблемы з алкаголем, з наркотыкамі. Сярод станоўчых рыс бяздомнага найчасцей выступала свабода. З супрацьпастаўлення: *бяздомны, але чалавек* – вынікае, што чалавек павінен мець дом 'будынак, у якім пражывае стала або працяглы час'.

Тэкставыя дадзеныя

Фрагменты тэкстаў пацвярджаюць папярэднія матэрыял і высновы.

Бяздомнасць – гэта з'ява, якая адносіцца ў першую чаргу да чалавека. Бяздомнымі можна назваць жывёл, але толькі такіх, якія могуць жыць у доме, г.зн. кот і сабака.

Бяздомны чалавек неабаронены. Ён не мае бяспечнага цёплага месца, дзе можна схаватца ад нягод надвор'я, чужых людзей, небяспечных жывёл. Ён не мае куды і да каго спяшацца.

Людзі спяшаюцца з працы дадому. [...] Адна толькі думка і імкненне – дадому. Туды, дзе цёпла, дзе няма гэтай халоднай макрэчы, дзе тэлевізар ды гарачая духмяная кава і любімае крэсла з тоўстым пледам. Навошта стаяць і калець на вуліцы, калі столькі прыемнага чакае дома?.. Гэта для тых, у каго ён ёсць, дом. А вось калі яго няма, гэта ўжо іншыя гісторыя, зусім іншая... (Алеся Кузьміч, 2012, Вочы на ўзроўні падлогі, "Маладосць" (702), с. 13)

Бяздомны чалавек вечна шукае прытулку, лёгка пакідае месца знаходжання, параўн. прыказку: *Хто па дарогах ходзіць, хаты з сабою не носіць* (цыт. па: *Удовін сын [у:] Алесь Якімовіч (апрац.), 1990, Беларускія народныя казкі, Мінск: Юнацтва, с. 108).*

[...] няўжо гэта яшчэ жыве ў ёй падсвядома пачуццё бяздомнага чалавека, які слепа месціцца пад чужой страхой, век шукае сабе прытулак? Няўжо гатова зграбсці сваю сям'ю і пераехаць. (Марыя Вайцяшонак, Дом пад лесам [у:] Вайцяшонак Марыя, 2002, Сад нявіннасці. Апазданні, Мінск: Тэхнапрынт, с. 169)

Пра тое, што чалавек – бяздомны, можна сцвердзіць па выглядзе. У звычайных людзей выгляд бяздомнага выклікае спачуванні, аднак, іх стараюцца *абыходзіць бокам, не заўважаць* (параўн.: *fes_by, Думкі аднаго чалавека. Маё жыццё... Бяздомны, 09.09.2010, электронны рэсурс:*

fes_by.livejournal.com/129357.html). Іншыя да бяздомных ставяцца з гідлівасцю як да адкідаў грамадства, іх лічаць *дзівакамі*, вінаватымі ў сваім становішчы. Такія адносіны пісьменніца Людміла Рублеўская тлумачыць наступным чынам: *Беларусу, як вядома, уласцівая прывязанасць да роднага кута. Менавіта да кута, лакальнага месца ў прасторы, да ўласнай зямлі, якую трэба асушваць, засеіваць, адстойваць. Асоба, пазбаўленая пэўнага месца пражывання, пры пэўнай сакралізацыі – лірнікі, старцы, паломнікі – усё-ткі лічыліся ў вёсках маргінальнымі, падазрона чужымі* (Людміла Рублеўская, *Вечны вандроўнік і родны кут: канфлікт архетыпаў. Штрыхі да партрэту Язэпа Драздовіча*, 03.05.2013, электронны рэсурс: news.arche.by/by/page/works/ese-tvory/11586).

Бяздомны адзін, ён самотны, сірота. Гэта не значыць, што ён не мае недзе бацькоў, жонкі ці дзяцей, проста ад яго адмовіліся (напр. *Бяздомны бацька*, “Беларусь сёння”, 14.12.2006, электронны рэсурс: sb.by/ng/obshchestvo-6/article/byazdomny-batska.html; *3 жыцця бяздомных зэкаў*, 05.10.2013, электронны рэсурс: svaboda.mobi/a/25127315.html).

Літаратуразнаўца Ала Петрушкевіч, аналізуючы вобразы гераінь беларускіх паэтак, у асноўным – гродзенскіх, падкрэсліла, што для жанчыны страта свайго “адзінага, каханага, гаспадара, абаронцы гэта і ёсць страта галоўнага, што захіляе яе ад знешніх нягод. Адзінокая жанчына безабаронная перад светам. Разбураюцца сцены яе мікракосмасу. Яна – бяздомная” [29].

Бяздомны не мае матэрыяльных каштоўнасцяў. Ён галодны, стомлены.

Найчасцей бяздомнымі становяцца былыя зняволеныя. Праваабаронцы лічаць, што колькасць “зэкаў-бамжоў” складае каля 75% ад усіх бяздомных (паводле радыё “Свабода”, 05.10.2013). Пабыўшы там раз, і не ўліўшыся “на волі” у “нармальнае” жыццё, яны, здараецца, вяртаюцца туды “па сваім уласным жаданні”:

[...] у турме сапраўдны рай: і мянты ахоўваюць, і ежу даюць, і ложка з бялізнай, і лазня. Хадзіць будзеш чысты, памыты, паголены... (Фёдар, выказанне з матэрыялу *3 жыцця бяздомных зэкаў*, 05.10.2013, электронны рэсурс: svaboda.mobi/a/25127315.html)

Беспрацоўны ды бяздомны паэт і мастак Язэп Драздовіч, які “добраахвотна ўзяў на сябе пакуту беспрытульнасці” “сфармуляваў сваю формулу жыцця” наступнымі словамі:

*Я – з вечна вандроўных, бяздомных людзей,
Што ўласнага куту не маюць,
Што не маюць сям’і, ні жон, ні дзяцей,
Сіратліва сябе адчуваюць.
Адчуваюць сябе сіратой,
Ні кала, ні машыны не знаюць,
Па дарогах брыдуць пехатой,*

З хатулём на плячах кавіняюць. (цыт. па: Людміла Рублеўская, *Вечны вандроўнік і родны кут: канфлікт архетыпаў. Штрыхі да партрэту Язэпа Драздовіча*, 03.05.2013, электронны рэсурс: news.arche.by/by/page/works/ese-tvory/11586)

„Фізічнае знаходжанне ў якім-небудзь месцы яшчэ не сведчыць пра тое, што гэтае месца – наш дом”, – звяртаў увагу філосаф Марцін Хайдэгер. – „Можна ў ім знаходзіцца і адначасова быць бяздомным. Пражыванне не з’яўляецца тэхнічнай катэгорыяй і не залежыць ад фізічнай характарыстыкі месца. Гэта ўласцівасць чалавека, – сцвярджаў Хайдэгер у эсе “Будаваць жыць думаць” – гэта нішто іншае, як свядомае знаходжанне ў асяроддзі; спосаб мыслення, з якога ўзнікае дом” [10, с. 333; 16, с. 103].

Ужо працяглы час Беларусь разглядаецца як дом усіх беларусаў. Яшчэ Францішак Багушэвіч у вершы “Песня” пісаў:

Чаму цёмны, мужычок?

– Бо пад цёмным сяджу.

Чым бяздомны, мужычок?

– Бо чужога гляджу. (за: Вячаслаў Рагойша, *Паэтычны слоўнік*, Мінск: Беларуская навука 2004, – 576 с.)

Адсутнасць умоў для функцыянавання беларускай мовы ва ўсіх сферах грамадскага жыцця, прыняцце большасцю грамадзян стаўлення кіруючых дзяржавай асоб да пытанняў мовы, да адсутнасці свабоды слова, дэмакратыі спарадзіла на мяжы стагоддзяў тэксты пра беларусаў як бяздомных ва ўласнай суверэннай краіне. Паэт Алег Буйніцкі называе беларусаў “народам бяздомных”:

Няма сямей з жанчын і мужыкоў,

няма народа –

Ёсць народ бяздомных...

Бо дом: і не кватэра, і не хата;

бо дом – Радзіма, Родны кут,

дзе можааш жыць ты,

хоць і не багата,

а вольна,

*без прыгонства і пакут... [...] (Алег Буйніцкі, 2011, *О, мой народ...*, vershy.ru)*

які не можа адчуць сябе гаспадаром, уладаром у сваёй прасторы. Пра лёс беларусаў на сваёй зямлі ў часы Савецкага Саюза паэт і філосаф Ігар Бабкоў на парозе XX ст. адзначыў наступнае:

*[...] што мы маглі лічыць сваім у гэтым сьвеце? [...] Але ж гэта іхная тэрыторыя. [...] Гэта не было домам, не было прытулкам. Даўно прамоўлена, — наш дом унутры нас. Але ж і ўнутры мы не пачувалі сябе гаспадарамі. Мы хацелі любіць, а вымушаныя былі ненавідзець, мы прагнулі радасці, нам вярталі боль. Мы былі выгнанцамі й шукалі свой дом у бяздомнасці. (Бабкоў Ігар, 2001, *Адам Клакоцкі і ягоныя цені*, Менск: І. П. Логвінаў) (цыт. за: Галубовіч Леанід, 2001, *Сны Ігара Бабкова, запісаныя Францішкам Эн*, Ігар Бабкоў, *Адам Клакоцкі і ягоныя цені*, Менск 2001, “Arche”, № 4, arche.belmedia.net)*

Бяздомным можа быць чалавек, які на новым месцы не мог прыжыцца, асвойць новую прастору, а адначасова былое месца жыхарства, без чалавека, таксама змяняецца. Бяздомнасць характарызуе чалавека, які пакінуў свой

край. За яго адсутнасць папярэдняга рэальнасць знікае, змяняецца, параўн. выказванне пісьменніка і мастака сярэдняга пакалення Дзмітра Плакса:

[...] тая краіна і тое грамадства, што я пакінуў амаль 15 гадоў таму, больш не існуюць. А самае галоўнае – няма адчування дому, якое было калісь, то бок той асновы, якая не патрабуе доказу, удакладнення, калі на пытанне: “Ты дзе?” адказваеш само сабою зразумелым: “Дома”. Цяпер мне патрэбныя ўдакладненні, і гэта тое, што выгнанне зрабіла менавіта са мною – адняло пачуццё дому (Дзмітры Плакс: “Рытм – аснова свету і літаратуры”, размаўляла Наста Кудасава, электронны рэсурс: lit-bel.org/by/826/1942/html).

У іншых тэкстах беларускіх эмігрантаў знойдзем яшчэ захаванае пачуццё дому, яно звязана з часам дзяцінства, магчыма таму вельмі моцнае:

За мяжой асабліва востра адчуваеш недахоп сям’і, родных людзей, якія застаюцца ў Беларусі. І ў гэты перыяд Калядаў асабліва хочацца быць сярод блізкіх людзей, каб вярнуць тое прадчуванне свята, якое было ў дзяцінстве. (...) Таму я штогод прыязджаю на Каляды ў Беларусь, дзе ёсць пачуццё дому, што б там не было. З узростам адчуванне дому мяняецца. З часам мы становімся перад неабходнасцю (ці патрэбай) ствараць уласны дом. У мяне, на жаль, гэта прыходзіцца рабіць за мяжой. Але, калі я прыязджаю дахаты, у той дом, дзе я вырасла, унутры быццам нешта расслабляецца. Я тут адпачываю душой. Знікае нейкая ўнутраная напружанасць, ці, хутчэй, туга, з якой я жыю за мяжой. З часам яна стала меншай, але не знікла. (...) Таму, дзе б я не была і праз колькі б часу я не вярнулася, я адчуваю, што мой дом тут, у Беларусі (Вольга) (Алесь Герасіменка, Юля Сакалоўская, 3 Парыжа ў Мінск на Новы год: чаму беларусы едуць на Каляды дадому, 26.12.2012, электронны рэсурс: generation.by/news5851.html).

Прыведзеныя цытаты паказваюць, у пэўным сэнсе, градацыю ўтраты пачуцця дому на чужыне.

Вывады

Бяздомнасць і беларускасць яшчэ нядаўна амаль што не перасякаліся. Доўга пра бяздомнасць стараліся публічна не выказвацца. Сёння ж, хоць гэта і крыўдна, бяздомных сустракаем на вакзалах, у пераходах метро і г.д., , пра іх інфармуюць сродкі масавай інфармацыі. Трэба сказаць, з беларускамоўных тэкставых дадзеных вынікае, што бяздомныя – гэта не абавязкова адкіды грамадства, як на прыклад, гомельскі мастак Валер Ляшкевіч:

Валер Ляшкевіч — не проста бяздомны, ён прыныццовы бяздомны. Жылі ёму некалькі разоў прапаноўвалі і мясцовыя ўлады, і звычайныя аматары ягонай творчасці, якія збіралі грошы на аплату пакоя, але Валер заўсёды сыходзіў.

Сябры і знаёмыя клікалі хоць зімой ночыць у іх, але мастак адмаўляўся, бо, нібыта, стары і можа камусьці перашкаджаць. Не хоча ён быць залежным ад іншых, душа яго калі і прагне чаго, дык уласнага куточка, на які ён зарабіў бы сам, у якім галоўнае, каб змяшчалася яго майстэрня. А пакуль гэтага няма, мастак абірае вуліцу. Так ён і бадзеецца ўжо 20 год, яго дом – вакзал, двары ды закуткі. Але ён не бомж у звычайным разуменні, ён ніколі не прымае проста так прадукты ці грошы, ён не п’е, а на апошнія грошы што тыдзень, а тое і часцей, наведвае лазню. (Вольга Гарапучык, У Мінску адчынілася выстава мастака, які дваццаць год бамжуе, 16 студзеня 2014, <http://nn.by/?c=arprint&i=120887>)

Паняцце БЯЗДОМНАСЦІ ў беларускай мове набыло супярэчлівыя ацэнкі, як, на прыклад, у параўнанні *бяздомны, але свабодны*. Аднак, як вынікае з анкет, свабода і жыццё – гэта найбольшыя і, на жаль, адзіныя каштоўнасці тых людзей, якія апынуліся на вуліцы. Іх амаль ніхто не заўважае і не асабліва ім дапамагаюць. Іншыя людзі да бяздомных або абыякавыя, або ставяцца негатыўна, грэбуюць імі. Зусім наадварот, калі чалавек мае дом, асабліва, калі сам яго пабудаваў. Супастаўленне гэтых апазіцыйных станаў рэчы дапамагае высветліць сэнс паняцця ДОМ, зразумець што дае чалавеку пражыванне пад адным дахам з блізкімі па крыві і духу людзьмі, выявіць яго пачуцці, уяўленні, светапогляд. Разважанні над значэннем слова *бяздомнасць* пацвярджаюць, што дом – гэта не толькі будынак. Гэта таксама людзі (сям'я), асвоеная тэрыторыя (горад, краіна і г.д.), традыцыйныя каштоўнасці (пачуццё абароненасці і патрэбы іншым, дабрыня, павага і дапамога з боку сваякоў і г.д.), без якіх чалавек адчувае сябе бяздомным.

Літаратура

1. Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] Bartmiński Jerzy (red.), *Konotacja*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 169–185.
2. Bartmiński Jerzy, 1999, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] Bartmiński Jerzy (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 103–119.
3. Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
4. Bartmiński Jerzy, 2008, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów*, „Etnolingwistyka” 20, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 11–27.
5. Bartmiński Jerzy, 2014, *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] WJOSS 3, s. 279–308.
6. Bartmiński Jerzy, 2015, *Dom – koncept uniwersalny i specyficzny kulturowo*, [w:] LASiS 1, s. 15–33.
7. Bartmiński Jerzy, Tokarski Ryszard, 1993, *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?*, [w:] Bartmiński Jerzy, Tokarski Ryszard (red.), *O definicjach i definiowaniu*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 47–61.
8. Buczyńska-Garewicz Hanna, 2006, *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*, Kraków: Universitas.
9. Gryshkova Nina, 2014, *Leksem pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych*, [w:] WJOSS 3, s. 21–50.
10. Heidegger Martin, 1977, *Budować mieszkać myśleć. Eseje wybrane*, tłum. Michalski Krzysztof, Warszawa: Czytelnik.
11. Kozłowska-Doda Jadwiga, 2012, *Obraz domu białoruskiego. Uwagi wstępne*, [w:] WJOSS 1, s. 89–105.
12. Kozłowska-Doda Jadwiga, 2015, *Dom w języku białoruskim*, [w:] Bartmiński Jerzy (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* [LASiS], t. 1 Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, Żywicka Beata (red.), *DOM*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 177–206.
13. LASiS 1, 2015 – Bartmiński Jerzy (red.), *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1: *DOM*, Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, Żywicka Beata (red.), Lublin: Wydawnictwo UMCS.
14. Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2014, *Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów* *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*, [w:], WJOSS 3, s. 71–102.

15. Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2015, *O profilowaniu językowego obrazu świata*, „Poradnik Językowy” nr 1 (720), s. 30–44.
16. Sieroń-Galusek Dorota, Galusek Łukasz, 2012, *Pogranicze. O odradzaniu się kultury*, Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej.
17. WJOSS 1, 2012 – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 1, red. Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
18. WJOSS 3, 2014 – *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, 3: *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Bielińska-Gardziel Iwona, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, Szadura Joanna, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
19. Арашонкава Галіна У., Лемцюгова Валянціна П., 2005, *Слоўнік цяжскасцей беларускай мовы. Прапаніс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне*, Мінск: Радыёла-Плюс.
20. БРС 2003 – Атраховіч Кандрат К. (рэд.), *Беларуска-рускі слоўнік*, т. 1–3, выд. 3, Мінск: БелЭн.
21. Гаўрош Ніна В. (укл.), 1998, *Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы*. Мінск: Вышэйшая школа.
22. Даніловіч Мікалай А., *Фразеаўтваральнае слова кут у творах Янкі Купалы*, [у:] Жук І. А. (рэд.), 2013, *Рэспубліканскія купалаўскія чытанні: зборнік навуковых прац*, Гродна: ЮрСаПрынт, с. 135–139.
23. Казлоўская-Дода Ядвіга, 2015, *Паняцце ДОМ у сучаснай беларускай мове*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
24. Кунцэвіч Любоў П., Крывіцкі Аляксандр А. (рэд.), 2006, *Чалавек. Тэматычны слоўнік*, Мінск: Беларуская навука.
25. КЭД 2013 – Дубянецкі Эдуард (укл.), 2003, *Культуралогія. Энцыклапедычны даведнік*, Менск: БелЭн, артыкул Дом.
26. Лепешаў Іван, 2008, *Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–2, Мінск: БелЭн.
27. Мацкевіч Юзэфа Ф. (рэд.), 1979–1986, *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, т. 1–5, Мінск: Навука і тэхніка.
28. Пазнякоў Міхаіл, 1988, *Слоўнік эпітэтаў беларускай літаратурнай мовы*, Мінск: Навука і тэхніка.
29. Петрушкевіч Ала, 1997, *Хай будзе свята! Амаль святочныя нататкі*, [у:] Петрушкевіч Ала, *Іду па слядах: літаратурна-крытычныя, публіцыстычныя артыкулы*, Гродна: Абласное аддзяленне Беларускага фонду культуры.
30. РБС 1993 – Колас Якуб, Крапіва Кондрат і Глебка Петро (ред.), 1993, *Русско-белорусский словарь*, т. 1–3, изд. 4 испр., Минск: БелЭн.
31. Старычонак Васіль, “Усё жыццё збіраю галасы сусвету...”: *Кароткі слоўнік індывідуальна-аўтарскіх субстантыўных метафар Максіма Танка*, “Роднае слова” 2012, № 8.
32. ТСБЛМ 1999 – Суднік Міхаіл Р., 1999, Крыўко Мікалай Н. (рэд.), *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, выд. 2, Мінск: БелЭн.
33. ТСБМ 1977–1984 – Крапіва Кандрат К. (рэд.), 1977–1984, *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–5, Мінск: БелСЭ.
34. Уласевіч Вікторыя І., Наталля М. Даўгулевіч, 2009, *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*, Мінск: ТетраСистемс.
35. Шведаў Сяргей М., 2004, *Слоўнік сінонімаў беларускай мовы*, Мінск: Сучаснае слова.
36. ЭСБМ, 1978–2010 – Мартынаў Віктар У. (рэд., т. 1–8), Цыхун Генадзь А. (рэд., т. 9–13), 1978–2010, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1–13 (А–Т), Мінск: Навука і тэхніка (Беларуская навука).
37. ЭСУМ, 1982–2012 – Мельничук Олександр С. (ред.), 1982–2012, *Этимологічний словник української мови*, т. 1–6 (А–Я), Київ: Наукова думка.